

Pető András és Dienes Valéria mozgásértelmezésének összehasonlító nevelésfilozófiai vizsgálata

*„A leírtak korában élünk; a leírtakon keresztül hatunk;
a leírtakon keresztül találkozunk.”* (Pető, 2021, p. 68.)

Dienes Valéria és Pető András egy kor emberei, s bár életük tér- és időkönyezete többször egybeesik, találkozásuk mégis írásaik révén történik meg, többek között itt, ebben a szövegben. Olyan kiemelkedő személyiségei voltak a huszadik századnak, akiknek szellemi alkotóereje az egyéni filozófia és egy-egy új humán tudomány alapvetései mellett az elmélettel együtt fejlődő gyakorlatot (orkesztikai és konduktív pedagógiai praxist) hozott létre. Alkotásaik más töről fakadt, de testvér világok. A szellemi rokonságra kívánunk rávilágítani, elsősorban mozgásértelmezéseik elemzésén és összevetésén keresztül, mely során ráismerhetünk az emberi létezésről és a nevelésről való gondolkozásuk közösségére és egyéniségére is.

„A belső világ kivetítése a közös birodalomba mindig mozdulattal indul. Mozdulat minden eszméletközvetítés közvetlen bevezetője, az a nyitott kapu, amelyen át az eszmélés kilép önmagából, és kedve szerint választott módon közli önmagát” (Dienes, 1996, p. 67.). Dienes eszmélete és Petőé ugyanígy mozdulaton keresztül kommunikál. Gondolataik írásjelekké alakítása, papírra vetése folytán kialakítható köztük a párbeszéd. Kapcsolatba hozza őket a mozgás mint gondolkozásukat mind filozófusként, mind nevelőként átható jelenség. Összekötik őket azon mozdulataik, cselekvéseik, amelyekre emlékezünk és róluk megemlékezünk, melyek az ember fejlődését támogatva mintha gyökerében azonos célok szolgálatában jöttek volna létre.

Milyen eredőkből táplálkozott Dienes és Pető, melyeknek feltárása rokon gondolkodásukat legalább részben magyarázhatná? *„Csak olyat adunk közre, amit megéltünk”* (Pető, 2021, p. 67.) – írja Pető a *Filozófiában*. Ilyen értelemben ez a mű saját bevallása szerint egyéni élményeinek továbbítása, vagy legalábbis terméke. Milyen élménysereget hordozott Pető? Milyen átélésekből született Dienes orkesztikája? Természetesen nem adhatunk kimerítő feleletet e kérdésekre. Lehetséges részválaszokat kereshetünk. A keresésben támaszkodhatunk a jelenleg elérhető információkra először az adott kor társadalmáról, szellemiségéről, jellegzetes problémáiról és törekvéseiről. Másodszor azokra a forrásokra, amelyek Dienes és

Pető személyes életútjáról beszélnek, arról, hogyan érintkeztek ők a korjelenségekkel; hogyan működtek a társadalomban, milyen csoportokhoz tartoztak, milyen célok inspirálhatták és vezethették őket, milyen tapasztalatokat gyűjtöttek és melyeket vitték tovább kibontakozó életművükben. Harmadszor (, s munkánk javarészét ez alkotja:) az általuk kiadott vagy kiadatlan, mindenesetre a tőlük származó írásokra, melyeket a kor és egyéni életük kontextusában, elért eredményeik tekintetében (itt: kifejezetten a konduktív pedagógiára és az orkesztikára koncentrálva) és végül, fő célkitűzésünknek megfelelően egymás gondolatainak tükrében értelmezzük.

I. A kutatásról

Kutatásunk kvalitatív, deduktív, analitikus jellegű. Kizárólag írott forrásokkal dolgoztunk, melyek közül elsődlegesek a Pető Andrástól és Dienes Valériától származó írások. Némelyek korabeli, életükben publikált szövegek, mások pedig későbbi (közel múltbeli) kiadások (Fenyves, 2016; Pető, 2021), melyek a rájuk vonatkozó kutatások eredményei közé tartoznak. Másodlagos forrásaink az életreform-mozgalmakról, Petőről, Dienesről szóló kutatások részeként megjelenő tanulmányok, illetve a konduktív pedagógia és az orkesztika szakirodalmából válogatottak.

Analitikus kutatásunkban fő módszerünk a teoretikus és az összehasonlító elemzés volt. Az összehasonlító vizsgálat alapjául szolgált Pető András *Filozófia* című, a közelmúltban kiadásra került műve (Pető, 2021) és Dienes Valéria vonatkozó filozófiai és pedagógiai írásai (Fenyves, 2016; Dienes, 1996). A források interpretálása során feltűnt a mozgásértelmezések szempontjából lényeges motívumok, fogalmak hasonlósága, párokba rendezhetősége. A saját (szöveg)környezetükben, egyúttal egymás viszonylatában való vizsgálatuk a két gondolatrendszer kapcsolódási pontjaira világíthat rá. Az elemeket a kontextusban kapott jelentésük, funkciójuk, súlyuk alapján választottuk ki. Az összehasonlítást az egymás megfelelőjének tartott dienesi *mozdulat* és petői *akaratlagos mozgás* fogalmára fókuszálva végeztük. Mindkét szerzőnél a mozgáshoz, mozdulathoz kapcsolódik az *akarat* (vagy *szándék*), valamint a *hatalom* és a *tehetetlenség* motívuma. Az *eszméletcsere* és a *kapcsolódás* olyan kulcsfontosságú fogalompár, amely talán leginkább alátámasztja Dienes és Pető szellemi közösségét. A mindezekről elválaszthatatlan és szintén rokon gondolkodásról tanúskodó, *nevelésről* szóló szövegrészek elemzése képezi a vizsgálat záró egységét. Bár a felsoroltak a mozgás szempontjából mindkét gondolkodó esetében szerephez jutnak,

megfigyelhető egy hangsúlyeltolódás, amely Dienesnél az eszmélet, eszméletcsere irányába, Petőnél az akarat és a hatalom-tehetetlenség témája felé tart. Dolgozatunkban nem foglalkozunk sem a Balogh és Fenyves (2018) Dienes terminológiáját áttekintő tanulmányában kifejtett centrológia terminusával, sem az evologika teljes fogalomkörével, hanem az eszméletcserere fókuszálva érintjük a szimbolizálás és szublimálás folyamatát, valamint a rezonancia fogalmát. Nem kerül részletes ismertetésre Dienes mozdulatrendszerének plasztika, ritmika és dinamika fejezete, egyedül a szimbolika. Továbbá csak a kapcsolódás értelmezéséhez szükséges mértékben térünk ki Pető határozat-, transzcendentális- és Lét-fogalmára.

A leíró elemzés módszerét az életreform-mozgalmak, valamint Dienes Valéria és Pető András életének, pályájának fontosabb periódusai bemutatásakor alkalmaztuk.

II. Az életreform-mozgalmak – hatásuk Pető András és Dienes Valéria szellemiségére, elméleti és gyakorlati munkásságára

Életreform-mozgalmak alatt a 19. század végére felerősödő „krízishelyzet” mentén kibontakozó társadalmi reformtörekvések mellett individuális megoldásmódokat képviselő áramlatokat értjük (Németh & Skiera, 2018). A gyors ipari-technikai fejlődés és urbanizáció szülte modernizáció- és civilizációkritikai irányzatok szálai közül azt a nyálábot nevezzük így, amely az egyéni életmód átalakításával kísérli meg egy új társadalom, új emberiség megteremtését. Az életreform-mozgalmakat a *természethez, természetes élethez* való visszatérés célkitűzése hatja át. Valamennyi irányzatot átszövi az ember és a természet civilizáció okozta ártalmaktól való *megmentése*, valamint a jelen *betegsége* és a jövőbeli *meggyógyulás* motívuma (Németh & Pirka, 2013). A gyógyulás az életmódreform szemlélete szerint nem kívülről várandó: az egyéntől függ, öngyógyításként valósítható meg, a természetes lét újbóli felfedezésével, az elhagyott egészség – átértve a szó teljességet kifejező voltát – helyreállításával. A modern ember válságos állapotát saját témánkkal való összecsengésben a *háromirányú elidegenedési folyamat* foglalja össze a legérzékletesebben (Németh & Skiera, 2018). Eszerint eltávolodott önmagától (belső, szubjektív élményeitől és testétől), embertársaitól (kiszakadt természetes közösségeiből) és a világtól is (környezetével nem él összhangban, azt nem érzi otthonának). Minden viszonylatában megéli az idegenség érzését. E problémamegjelölésből következően a *háromirányú kibékülés* (Skiera, 2005) jelenti a járandó utat: az embernek újra kell formálni kapcsolatát a világgal (a „Földdel”), a

társadalommal és önmagával is. Hogy újra otthonra leljen, visszaintegrálódhasson minden közegébe, aktívan részt kell vennie egy fenntartható harmónia létrehozásában. Azért ezt a megközelítést emeltük ki, mert segít Dienes és Pető munkájának megértésében, megerősíti a mozgásra való rátalálás életreform-vonatkozását. A mozdulat ugyanis mindhárom megnevezett irányba képes egyszerre hatni. Amikor megmozdulunk, valahogyan viszonyulunk a minket körülvevő közeghez, alkalmazkodunk bizonyos fizikai feltételekhez vagy módosítjuk azokat; mozdulatainkkal kommunikálunk – társas életünket működtetjük; cselekvéseinkben testünket, akaratunkat, érzelmeinket és gondolatainkat egyesítjük. Ha pedig tudatosítjuk a mozgás kivitelezése során elkerülhetetlenül létrejövő viszonyulási módokat, megtanulhatunk összhangban élni környezetünkkel és önmagunkkal – s ez az a folyamat, melyen keresztül a Dienes-féle mozdulatművészet, de Pető konduktív pedagógiája is elvezethet az életreform céljához.

A reformpedagógia az életreform céljait, az új ember, az új társadalom létrehozását az *új nevelés* útján megközelítő mozgalom (Skiera, 2005). A gyermeket – aki immár a jövőt, s a még romlatlan, természetközeli embert szimbolizálja – a káros civilizációs hatások elől meg akarja menteni, s felszabadítani az intézményi elnyomás alól. Mindez akkor lehetséges, ha az iskola egy, a gyermek természetes (és egyéni) fejlődését támogató környezetté válik (Skiera, 2005). A 20. század elején hazánkban is életre kelt a gyermektanulmányi és az új pedagógiai mozgalom. Dienes Valéria nevelés-oktatás megújítása érdekében létrejövő több társadalmi szervezetben való részvételével, továbbá a világmozgalommá válás idején (az I. világháborútól az 1930-as évek elejéig terjedő periódusban) orkesztikai tevékenységén keresztül kapcsolódik a reformpedagógiai mozgalom második szakaszához (Németh, 2005; Németh & Skiera, 1999). Ehhez képest Pető András a II. világháborút követően egy teljesen más társadalmi-politikai rendszerben dolgozza ki azt a konduktív pedagógiát, amely a mozgássérültek nevelésének sajátos rendszereként mégis számos reformpedagógiai tanulságot alkalmazva, holisztikus szemléletben és gyermekközpontúan működik.

A filozófus-mozdulatművész-pedagógus

Dienes Valéria (1879 – 1978) és az életreform-mozgalmak viszonylatában minket mozdulatművészeti munkássága és reformpedagógiai kötődése foglalkoztat, ám mielőtt e területek részletezésébe fognánk, röviden ismertetjük kapcsolatait és egyéb aktivitásait. A magyar szférában számos, a hazai reformmozgalmakban részt vevő személyiséghez fűzi ismeretség: Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Madzsar József, Madzsarné Jászi Alice, Nagy László,

Domokos Lászlóné, s a Pető András baráti körébe is tartozó, (jelenlegi tudásunk szerint) egyetlen közös ismerősük, Szentpál Olga csak néhány a sok közül, és akkor ott van még Babits Mihály, Detre Szilárd, Kósa György, Bárdos Lajos vagy a gödöllői művészkommunával (Körösfői-Kriesch Aladár, Undi Mariska, Lesznai Anna) ápoltság (Boreczky, 2013; Földesi, 2014; Fenyves, 2016a, 2016b; Németh & Skiera, 2018). Előadásokat tart a *Társadalomtudományok Szabad Iskolájában*, a *Gyermektanulmányi Társaságban*, a *Feministák Egyesületében*, később alapítója és alelnöke a *Mozdulatkultúra Egyesületnek*; publikál a *Huszedik Században*, a *Nyugatban*, a *Magyar Iparművészetben*, *A Nőben*, *A Gyermekekben*, a *Kisdednevelésben* és a *Népművelésben* egyaránt (Borus, 1978; Boreczky, 2013, 2018, 2021; Németh & Skiera, 2018). Egészen korai, a *Tudomány és Valóság* c., Dienes Pállal közös írásában (1910) jelzi az értelemkultusz és az intuitív valóságtapasztalás korabeli egyensúlytalanságát, az utóbbi javára visszabillentve a mérleget. A tudomány analizáló és a valóság torzításával törvényeket alkotó működésével szemben az *osztatlan, feldarabolatlan* valót megragadni kívánó filozófia és művészet szerepét hangsúlyozza a megismerési folyamatokban (Dienes & Dienes, 1910). A gondolatmenetet a reformhangulathoz híven a társadalmi fejlődés, a jövő „*gazdagabb emberfaj*”-ának víziója kíséri (Dienes & Dienes, 1910, p. 55). Nem véletlen: ilyenkorra Dienes szellemiségét már áthatották az életreform-eszmék, valamint Bergson újító filozófiája, amelyet ezúton is közvetít a magyar közönség felé. A *Huszedik Században* megjelent írásból kiragadott gondolatok előrevetítik a tudós Dienes Valériából formálódó (tudományos munkáját továbbvivő) mozdulatművészt és az új ember kiművelésének munkájába álló pedagógust.

Hogyan kapcsolódik a mozdulatművészet az életreform-mozgalmakhoz? Boreczky (2018) szerint a testkultúra irányzatához köthető, de összefüggésben áll az emancipációval (a test, ezen belül a női test felszabadításával), az öngyógyítás motívumával (egészségmegőrzés vagy -helyreállítás torna, mozgás útján) és az új művészi törekvésekkel is. Az ember természetes – tehát *egészséges; szép; egyszerű; eredeti; szabad* (Németh & Pirka, 2013; Buchholz, 2018; Németh & Skiera, 2018) – mozgáslehetőségeit keresi, amely természetesség egyfelől a mozgás során *a test törvényeinek* követésében áll, másfelől a „*belső természet*”, a szubjektív tartalmak kifejezésében (Boreczky, 2018, p. 79.). És hogyan kapcsolódott össze Dienes Valéria élete a mozdulatművészettel? A Vitányi-interjú (MTV, 1975) Borus Rózsa (1978) kötetében megjelent írásos változata részletesen elénk tárja Dienes tarka tanulmányait: a tanárképzőtől indul, majd budapesti tudományegyetemen matematikát, fizikát és esztétikát hallgat, közben zeneszerzést és zongorát tanul a Zeneakadémián. 1909-től Párizsban él, Bergson filozófiaelőadásait hallgatja, Pierre Janet-nál pszichológiát tanul. A *Ráeszmélés a*

táncra c. szövegében visszatekintve az orkesztikához vezető útra határozott vonalat húz Bergson filozófiája, Isadora Duncan táncelőadásai és Raymond Duncan görög tornája között:

„1912 tavaszán tértem haza párizsi tanulmányutamról, tele filozófiával és tánccal. A Collège de France-on Henri Bergsont hallgattam, a Châtelet-ben Isadora Duncant bámultam. A háromévi filozofálás során a szabadon szálló gondolat intuitív varázsa, a három esti táncelőadáson a szabadon mozgó emberi test esztétikai bűvölete forrott össze bennem valamivé, melyet (...) orkesztikának neveztem (...) Ez a rejtőző mozdulatemlék [Isadora tánca] küldött oda Bergson metafizikájáról a duncani mozdulátorákra, ahol megismertem a Raymond-féle zártprofil és megértettem Isadora eszméleti nyelvét.” (Dienes, 1977, p. 1-2.).

A magyar közeget is megtermékenyítő életreform-mozgalmak létrehozzák az első mozdulatművészeti iskolákat, köztük a hazaérkező Dienes 1912-ben megkezdett mozdulatművészeti tanítómunkájának 1917-től intézményesült változata, az Orkesztikai Iskola is megszerveződik (Boreczky & Fenyves, 2015). 1919-1922-ig tartó emigrációs évei alatt Dienes újra bekapcsolódik a nemzetközi életreform áramlásába. Bécsben a grinzinger Montessori gyermekotthonban tanít orkesztikát, majd Raymond Duncan nizzai és párizsi életreform-kommunájában él (Borus, 1978; Balogh, 2020). A Montessori-otthonban folyó nevelőmunka tapasztalatait a későbbi orkesztika pedagógiájának fontos előzményeként tarthatjuk számon. A Duncan-kolóniáról meséli, arra törekedtek, hogy *a művészet életformájukká váljon*: a tánc, a zene, a szövés, a festés mindennapjaik része volt, mindenki munkát vállalt a közösség működtetésében; s talán nem meglepő, hogy Dienes éppen a gyermekek nevelésének (és mozdulati nevelésének) feladatát látta el (Borus, 1978). A *Kisdednevelésben* megjelent *Mozdulatkultúra* c. szövegében maga is elhelyezi munkássága fejlődésének folyamatában a bécsi és nizzai élményeket.

„Mit adhat a mozdulatkultúrának ily módon értelmezett iskolája a kisgyermekkorban? Orkesztikai iskolám húszéves múltja gazdag tapasztalati anyagot tartalmaz a rendszertanilag öntudatos mozdulatkultúra foglalkoztató értékéről és fejlesztő erejéről. Ezekhez fűződnek egy bécsi Montessori-otthon 50 gyermekén (5—6 évesek) és egy nizzai Duncan-gyermekecsoporton szerzett tapasztalataim, melyek formát adtak az iskoláskoron alul levő gyermekek orkesztikai foglalkoztatásának.” (Dienes, 1932, p. 137.)

1923-ban ismét Budapesten találjuk Dienes Valériát, aki Domokos Lászlóné meghívására az Új Iskola növendékeinek tanított orkesztikát – részt vett tehát egy magyar reformpedagógiai gyakorlatban (Borus, 1978, Németh, 2005). Az Új Iskola Nagy László, a hazai gyermektanulmányi mozgalom egyik vezéralakja munkásságának eredményeire támaszkodva a gyermek érdeklődésének természetes alakulását követte, s tanítványaira cselekedtetésen, alkotó tevékenységeken keresztül hatott (Németh & Skiera, 1999; Pajorné, 2013). Dienes a *teremtő munka iskolájaként* hivatkozik az intézményre, ahol *intuitív*, beleélő módon és saját aktivitásából jut el a gyermek a megismerés tárgyához (Dienes, 1924, 2016). 1944-ig vezette az Orkesztika Iskolát, mely a más intézményekben tartott képzésekkel együtt hálózattá növekedve az Orkesztikai Intézet néven élt tovább (Fenyves, 2016b; Balogh, 2020). A második világháború után, 1950-ben tiltás alá került minden magyar modern tánc, mozdulatművészet, s csak töredékeiben, rejtetten maradt fenn például a művészi tornák, gimnasztikák területén (Fenyves, 2016b; Balogh, 2020; Boreczky, 2021). Így Dienes Valéria szellemi mozgástere az elméleti munkában teljesedett ki haláláig, az orkesztika gyakorlatának legális keretek közötti lábadozása csak 1991-ben kezdődhetett meg (Fenyves, 2016b; Balogh, 2020).

Balogh (2020) *életreform-metódusként* hivatkozik Dienes mozdulatpedagógiájára, többek közt holisztikus megközelítés alkalmazásával, a természetesség és a szabadság jegyében történő tanulással, a mozdulati nevelődés által a személy életének, sőt, létmódjának alapvető változásával indokolva azt, s azzal, hogy Dienes reflektál a modern életmód problémáira, melyeket az *idő tériesítéseként* és a *mozdulat automatizmusaként* nevez meg. A mozdulatművészetben látja a „*mai csenevész, irodába görbült (...) élvezetbe puhult férfi*”, a „*mai (...) megnyomorodott (...) asszony*” és a „*mai elványadt, táplálatlan, korán dologra fogott*”, avagy „*sterilizált gyerekszobákban felnövő, elpuhult*” gyermek megmentésének lehetőségét (Dienes, ~1929-1930b, 2016, p. 264.), mely érdekében ekképp határozza meg a célt: „*(...) ki kell emelni az időt a tériesítésnek, a mozdulatot az automatizmusnak keretei közül és visszatérni mind a kettőnek eredeti, élményszerű közvetlenségéhez.*” (Dienes, ~1974, 2016, p. 122.) Végül, mielőtt áttérnénk Petőre, hadd idézzünk egy, a természetgyógyászat egyik gondolatát (ahol a betegség, ott természetes módon jelen van a gyógy mód is) a modern társadalom korabeli helyzetének kontextusába szépen átemelő szövegrészletet:

„*(...) a mozdulat-renaissance mi korunkra, erre a tévelygő, botlott önkínzó kultúrára esett, erre a huszadikszázados, öngyilkos emberkorra, mintha a fejlődést irányító providenciális erők a betegség megtűrésével együtt nyújtának az orvosságot is.*” (Dienes, ~1925-1930 között, 2016, p. 222.)

Az orvos-pedagógus-filozófus

Pető András (1893 – 1967) nem tartozott az életreform főszodrához, személyiségébe, kapcsolatrendszerébe és orvosi-pedagógiai munkásságába mégis szervesültek azok a kulturális jelenségek, irányzatok, motívumok, amelyek az életreform-mozgalmak és a reformpedagógiák elemeinek jelenlétéről, továbbviteléről tanúskodnak (Földesi, 2014). Ha Pető életútján keressük azokat a pontokat, ahol ő érintkezett e mozgalmakkal, akkor első megállónk Bécs és a természetes gyógymódok megismerése és alkalmazása. A természetgyógyászat a klasszikus értelemben vett orvoslás keretein kívül születő, a vegetarianizmushoz vagy a testkultúrához hasonlóan fontos korabeli életmódváltó irányzat (Németh & Skiera, 2018). Krabbe (2018) állítja, hogy a *holisztikus szemlélet* – miszerint az ember egészséges, teste, lelke és szelleme egymással kölcsönhatásban működik harmonikusan vagy betegség esetén összhangját veszítette – , valamint a *vitalizmus* elve – amely az életerőt, az ember öngyógyulási erejét hangsúlyozza a gyógyítási-gyógyulási folyamatban – alapozza meg a természetgyógyászat különböző ágainak koncepcióit.

A Pető András és az életreform kapcsolódásairól szóló alábbi egység Földesi Renáta (2014, 2018) kutatásai mentén íródott.

Pető 1911-től 1938-ig Bécsben él, orvosi egyetemet végez, majd orvosként tevékenykedik. Itt találkozunk a természetgyógyászatban belül a Heilkunst (gyógyítóművészet vagy egészségművészet) szemléletével, képviselőivel és gyakorlatával. Orvosként kórházakban, szanatóriumokban dolgozik, kapcsolatba kerül Gerhard Madausszal és Bernard Aschnerrel, akik a természetes gyógyítás eljárásaival ismertetik meg, továbbá utóbbival közösen szerkesztik a *Biologische Heilkunst* c. folyóiratot. Az 1920-as, -30-as években Pető a gyógymódok egyesítésével kísérletezik. A Volkssanatorium Mauer vezetőjeként terápiás programjában keverednek a klasszikus gyógyeljárások, a dietetika (egészséges étrend) alkalmazása, a napfürdő, légfürdő, a természetes mozgás, az önismeret és a csoportos művészeti tevékenységek. Használja a gyógynövényekről szerzett tudását fürdők, pakolások, teák formájában, homeopata készítményekkel és masszázssal is gyógyít. Földesi (2018) Pető álnéven írt *Unfug der Krankheit – Triumph der Heilkunst* (1965) c. művéből hozott részletek segítségével mutatja be gyógyítói szemléletét és munkásságát, mely az általa kidolgozott, korabeli nevén „konduktív mozgásterápia”, avagy mai megnevezéssel a konduktív pedagógiai koncepció számos alkotóelemének forrásaként azonosítható. A műben

fellelhető gyógyulási akarat, praktikus gyógyultság, aktív napirend és az életbe, közösségbe való bekapcsolódás gondolataira egy következő munkában térünk majd ki.

Pető életreform-hatásokkal átszőtt elvei jól megfigyelhetők az alábbi idézetben:

„Helyes, hogy a csecsemőnek tornáznia kell, méghozzá a friss levegőn minden évszakban és időjárásban, helyes a meztelenül, szabad levegőn végzett torna, ami minden évszakban és időjárásban egy felbecsülhetetlen előnyt jelent az egészség megtartásában, a betegségek megelőzésében, de a test tornáztatása mellett nem szabad a szellem tornáztatásáról sem megfeledkezni. Szabad, sokoldalú alkotó tevékenységet kell a fennálló szabadidő kitöltéséhez rendelkezésre bocsátani. Nem csak a testgyakorlat és a sport, hanem a szellemi és művészi elfoglaltság is kiemelten fontos. A dilettantizmus megszűnése a mai idők rákfenéje. Az ember már nem barkácsol, nem ír alkalmi verseket, nem rajzol, nem fest, nem fogékony. Egyre többször találkozunk a használatlanság következtében létező erőtlen lábfejekkel, de beszélhetnénk a használatlanság következtében létező erőtlen agyokról is, az aktív, individuális, alkotó tevékenység hiánya miatt. A testgyakorlat fontos, a szellem és a morál gyakorlatoztatása ugyanolyan fontos. A kötelesség betartása a legfontosabb, mind a szakma szempontjából, mind a testi és lelki higiénia szempontjából. A helyesen értelmezett aktivitás az életnek értelmet ad, megelőzi a lelki és a testi betegségeket, és egyike a legfontosabb gyógymódoknak” (Pető, 1965, p. 68-69. idézi Földesi, 2018).

Javasolja a testmozgást; megjelenik a szabad levegő és meztelenség egészségre gyakorolt pozitív hatása és a gyógyító torna. A természetgyógyászat felfogásához híven hangsúlyt kap a betegség megelőzése és az egészség fenntartása. A test igényei mellett szintén az életreform szellemiségére jellemzően az egészség érdekében egyaránt szükségesnek tekinti az ember lelki-szellemi gondozását, a művészetet, alkotást magában foglaló, aktív, testet és lelket egyensúlyban tartó életmód vezetése által. Holisztikus szemléletének itt lelhető bizonyítékait a sokoldalú tevékenységre, a test, lélek és szellem egységes foglalkoztatására vonatkozó szövegrészek hordozzák.

Pető 1938-ban Budapestre visszatérve is kialakítja a maga szellemi körét. Olyan ismert magyar művészek, értelmiségiek veszik őt körül barátokként, mint Németh Andor, Füst Milán, Pán Imre, Hauswirth Magda, Török Sándor, Déry Tibor, Fekete Béla, Fekete Éva és a mozdulatművész Szentpál Olga (Földesi, 2014). Rajtuk keresztül kapcsolódik tehát a hazai reformmozgalmakhoz, ő maga pedig orvosként dolgozik tovább, majd a második világháború után a mozgásterápiával kezd el foglalkozni Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai

Nevelőintézetének területén (Forrai, 2021a). Az osztályát Pestalozzi Ambulanciának nevezi el. Forrai (2021b) ezt Pető bécsi St. Anna Kinderspitalban orvostanhallgatóként szerzett gyermekgyógyászati (a konduktív pedagógia előzményeként fontos) tapasztalatának továbbéléseként értelmezi. Ebben az akkoriban haladónak számító kórházban működött egy terápiás pedagógiai osztály (*Heilpädagogische Station*), ahol a beteg gyermekek oktatásával foglalkoztak. Az 1947-től működő Pestalozzi Ambulancia az Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Mozgásterápiai Tanszékévé nőtte ki magát, melynek vezetésével Petőt bízta meg Bárczi (Kállay, 2019). Pető elérte, hogy 1950-től saját Országos Mozgásterápiai Intézetét, később, a főiskoláról végleg leválva a Mozgássérültek Nevelőképző és Nevelőintézetét irányíthatta 1967-ben bekövetkezett haláláig (Kállay, 2019). Az Intézet további szervezeti átalakításokon esett át a Pető munkáját átvállaló Hári Mária igazgatása alatt, de a konduktorképzés és a konduktív nevelés eredeti irányelveit, hagyományait megőrizve mai napig töretlenül működik.

A gondolat, hogy az Intézet magában hordja Petőnek azt a törekvését is, amely *„olyan közösség és tér létrehozása, ahol egy magasabbrendű célért lehet és kell munkálkodni”* (Földesi, 2014, p. 312.), ismét visszakapcsolja munkáját az életreform-jelenségek körébe (Földesi, 2014). Pető András 1955-ben megjelent, *A konduktív mozgásterápia mint gyógypedagógia* című beszámolójában így jellemzi az általa teremtetett helyet: *„Az intézet és a tanszék a gyógyító munkában egyesült jókedvű közösséget alkot, amelynek aktív és egymással egyaránt törődő tagjai mind a kezeltek, mind a kezelők, mind a gyermekek, mind a felnőttek.”* (Pető, 1955, p. 19.) Valóban úgy hangzik, mint társadalom a társadalomban. Egy harmóniában, barátságban élő és közös célok érdekében együtt munkálkodó, egymást segítő embercsoportról nyilatkozik Pető, akiket az Intézet köt össze. Hogy az intézmény *munkahelyet* jelent mindenkinek, a konduktív nevelés legkorábbi szakaszában Pető által kezelt Büchler Júlia érzékelteti, aki visszaemlékezik arra, hogy a „tornát” ők az Intézetben *munkának* nevezték (Büchler, 2011 idézi Földesi, 2014). Az „ellátottak” is dolgozók, kezeltek és kezelők ugyanúgy erőfeszítést tesznek a fejlődésért; mindannyian a *„gyógyító munkában egyesült közösség”* aktív tagjai.

Pető (1955) cikkének több pontján ismereteket szerezhetünk arról, hogy az intézeti tevékenységében miként vitte tovább a természetes gyógyítás és a reformpedagógia elemeit. Szükségesnek tartja az elegendő napfényt, a szabadban történő levegőztetést, a gyógyszeres ellátás mellett dietetikát is alkalmaz. A „betegek” napirendjében a mozgásgyakorlatokon, óvodai-iskolai foglalkozásokon és a mindennapi élet alapvető teendőinek tanításán kívül

fontos szerepet tölt be a művészet, az alkotás: kézimunka, éneklés, furulyázás, zenekar, színdarab, bábjáték része a programnak. A Heilkunst szellemiségén és a természetes gyógyításon keresztül elsajátított holisztikus szemlélet így vezet az orvoslástól a pedagógiáig: a teljes ember „gyógyítása” nevelés: a testi ellátás és fejlesztés társul a lelki igények kielégítésével, az értelmi művelődéssel, a közösségbe illeszkedéssel és az egyéni képességek kibontakoztatásával. Pető a gyógyultságot „újraállításként” értelmezte, amelynek nem az anatómiai, hanem a „praktikus” gyógyulás volt a kritériuma (Földesi, 2018). A beteg személy megzavart (testi, lelki, szellemi) rendszerének funkcionális visszarendeződése és az életbe való visszatérés nevelő hatások révén érhető el, s a leginkább egészlges-egészséges életet nyújtja számára.

III. A dienesi és a petői mozgásértelmezés

III/1. Mozdulat és akaratlagos mozgás

„Kezdetben vala a Mozdulat. /Mert nem lehetett előtte semmisem./ Minden belőle fakadt: a mozgó is./ (...) A Mozdulat teremtette a világokat. / A mindenség első tette: tánc. / (...) A Mega-Molekula kopogtat az Élet ajtaján. Mozdulat. / A Földet beborítja a Bioszféra hártájája: a nyüzsgő tengerek. /Mozdulat. / A sejt kettőződik: Mozdulat. / Párosodnak: mozdulat. /Társulnak: mozdulat. / (...) Mikor az együttesnek egy neve van: mozdulatkórus. Az egész evolúció ilyen kórusok kórusa. Az atomoktól kezdve/ a társadalmakig” (Dienes, ~1970 után, 2016, p. 107).

A kiemelt, Dienes Valéria egy kései kéziratából (*Táncfüzet*) származó szövegrészletben a mozdulat világalkotó erőként való definiálása figyelhető meg. A „kórusok kórusa” alakzat s egyben képzeletünkben könnyedén leforgatható mozgókép – rezgő atomokból összeálló molekula, molekulákból sejt, sejtből szövet, szövetből szerv, szervezet, lény, mozgó lényekből összeálló csoport, változó csoportokból álló társadalom etc. – segítségével mélyen megérthető a mozdulat kozmikus jelenlétének gondolata.

„Két mindenség önt el bennünket, - szokás mondani – a fizikai és az eszméleti világ. (...) Van tehát egy materiális és egy pszichikai áramlás, melynek befogadásában lehetünk egészen tétlenek, két ránk ömlő kozmosz, mely tovahullámszik akkor is, ha ellene vagy érte mit sem teszünk.” (Dienes, ~1929-1930a, 2016, p. 293-294.).

A hullámozó, áramló metafora a benyomások állandó érkezését fejezi ki, valamint a tehetetlenség érzékeltetésére szolgál („előnt, ránk ömlik”), hogy azután a külső és belső élményáradatokkal megbirkózó mozdulás képességét hangsúlyozza egyetlen hatóerőként. Sem az áramlás, sem a kozmikus mozgás nem átfogó motívumai Dienes mozdulattal foglalkozó filozófiai írásainak. A mindenség távlatai ha elő-előtűnnek is, háttérben maradnak, helyet adva az emberi mozdulat tanulmányozásának, mely az emberlét kontextusában szinte határtalan lehetőségek táráként, „világmódosító eszméletgyűrő képesség” -ként (Dienes, ~1929-1930a, 2016, p. 294.) áll a filozófia középpontjában. Mégis kozmikus jelenlétre utal az emberben mozdulatot termelő, testre ható eszmélet, amely a szellemi szféra közvetítőjeként értelmezhető. Egy mozdulatpedagógiai jellegű szövegében Dienes az egyéni mozdulaton megnyilvánuló „emberiségben eloszló egyetemes erő” vagy „nagy természeti erő” jelenségére hívja fel a figyelmet (Dienes, 1964, 2016, p. 344.). Máskor a mozdulatot indító eszmélet és az eszméletre ható mozdulat folyamatait így fordítja le: „szellemtől az anyag felé”, „anyagtól a szellem felé” (Dienes, ~1970 után, 2016, p. 109.), s a mozdulatra „anyagi és szellemi világ kötőjele” -ként hivatkozik (Dienes, 1971, 1996, p. 107.)

Pető *Filozófiájának létmetaforája* a mindent átfogó áramlás, folyam, mely magában foglal minden látható, megfogható és minden akarati, lelki, szellemi s egyéb létezőt.

„Minden változik, a világok mindegyikében. (...) Nincs áramlás a hullámok állandó csapkodása nélkül; a hullámverés még a jégpáncél alatt is folytatódik. A hullámok völgyekké és hegyekké lesznek; ebben áll a spontaneitás világáramának eredendő dualitása.” (Pető, 2021, p. 16.) *A Minden átítatja a Semmit; az eredmény végtelen létesülés és folytatólagos alakot öltés. A létezés struktúrái komplexumok komplexumai, szakadatlanul folyamatban vannak, és éppúgy szakadatlanul keletkeznek a szétesések is.* (Pető, 2021, p. 48.)

Az áramlat állandó „mozgásforrás”, mely a szövegben gyakran *spontaneitásként*, *Erószként* vagy *teremtő áramként* szerepel, melynek dualitásában keresendő a változandóság eredete: ellentétes folyamatok tartják mozgásban a létezést. A Pető által élénk vetített valóságot találóbbr lenne valóságoknak hívni, ugyanis egy világ helyett sokfélet mutat be: a *belső világ* és a *látható világ*, az *álom*, a *gondolkodás*, a *tények*, az *én*, az *élő test*, a *mi világa* s a többi feltüntetésével létezésünket különféle aspektusaira darabolja. Azután rögtön interakcióba is lépteti őket, ahogyan átjárhatóságukról s átjártságukról, egymásba alakulásukról beszél. Térjünk át a plurális világokról az egyénre. Mit állít a *Filozófia* az ember individualitásáról?

A statikusnak tűnő alakot, individuumot változó alkotóelemekből, több személyiségből álló, át- meg átalakuló szerveződés-ként írja le: „*az egységes maszk mögött a többféle, sokféle lény rejtőzik*”, az egyén tulajdonságai, összetevői „*folyékony jellegűek*”. (Pető, 2021, p. 109.). A folyam hullámaival megfeleltetett komponensek megerősítik: az ember az egységes áramláshoz tartozik, saját határai az egymást átjáró világokéhoz hasonlóan képlékenyek, s állandó változásban áll a kozmosz szerves részeként, melyet az alábbi idézet is alátámaszt: „*Az összeütközés, szétesés és a fellendülés e hármas tagolású lefolyása jellemzi minden egyes individuum történetét (...) Az emberi társadalom ügyeinek világában éppúgy, mint az atomi és kozmikus végtelenségek világában*” (Pető, 2021, p. 29.). Az emberi tevékenység mindössze az áramló lét egy-egy hullámhegye-hullámvölgye.

További összehasonlítási lehetőséget jelent tehát, hogy a kozmikus mozgásban milyen pozíciót foglal el az ember mozdulatai (realizálódó cselekvései) révén. Amíg Dienes alkalomszerűen helyezi az emberi mozdulatot a kozmikus mozgás értelmezési keretébe, addig Pető általában a kozmikus változásba ágyazva közelíti meg az ember mozgását, mely – bár rendelkezik némi szabadsággal – egy dinamikus közeg részműködéseként elgondolandó.

Dienes Valéria a mozgáson belül külön minőségként meghatározva fejti ki a mozdulat fogalmát. Kifejezi, hogy a mozdulat *több*, mint a mozgás: „*Az élő mozgása már mozdulat. Ami „magától” mozog, az mozdul*” (Dienes, ~1970 után, 2016, p. 108). Az ember esetében a *magától* szó mögött rejlő, Bergson nyomán megfogalmazott eszméleti tényező az, amely ezt a minőségi eltérést eredményezi. Az eszmélet a lét közvetlen tapasztalása, amely az egyénbe zárt belső megélésként fogható fel. Ezt eredeti valóságában képtelenség közölni. Ennek ellenére az emberiség története az egymáshoz való kapcsolódásról, méghozzá gondolatok, érzések, tapasztalatok kicseréléséről szól. Az eszméletek kommunikációjának működnie kell, a másikhoz el kell érni, a másikat magunkhoz kell engedni. Mindez a mozdulat által, az eszmélet jellé formálódott megnyilatkozásával valósul meg: „*Mozdulat minden, ami lényegesen az enyém volt és az anyagnak adtam*” – vagyis a belső, szubjektív tartalom a testen keresztül „beszélni” kezd; ez a mozdulat (Dienes, ~1929-1930a, 2016, p. 294.). Minden élő mozdul, állítja Dienes. Ha az élő lény eszmél is, „*akkor mozdulata az ő egyidejű eszméléséből >>jelent<< valamit: van >>értelme<<.*” (Dienes, 1964, 2016, p. 347.). Tehát az emberi lény természetét jellemző mozdulat Dienes szerint nem más, mint az eszmélő lény önmagától való mozdulása, amely a fizikai tényezőkön túl pszichológiai meghatározottságú is; jelentéssel bír.

Pető rendszerében, a valójában egységként és csak látszólag elválasztott individuumok összességeként felfogható létezésben nincs helye egy, az eszmélethez hasonlítható egyéni, elzárt tudatnak. Az embert elsődlegesen a szándék jellemzi, az akarat, amely saját mozgására irányul: lényegileg egy „*intendáló szubjektum*” (Pető, 2021, p. 29., 34.). Létformája, hogy akaratlagos mozgásával részt vesz a világok működésében.

A dienesi mozdulat és a petői akaratlagos mozgás fogalma az emberi élet szándékosságát emeli ki. Eltérő kifejezések azonos valóságra. Az az élmény, amely életünk korai szakaszától a végéig kísér minket: mozdulni akarunk. Onnantól, hogy a csecsemő sír, szándékosan ránéz valamire, odafordul, nyúl érte. Odáig, hogy a felnőtt ember célokat képez magában, s megvalósításukkal próbálkozik. Létrejön egy kölcsönhatás, köztünk és a „világ” között, összes cselekedetünk egy-egy ilyen valóságélmény: „én vagyok, változást hozok létre magamban vagy a környezetemben, és ezzel a tapasztalattal élek tovább”. Pető és Dienes értelmezésünk szerint a mozgáson keresztül az emberi létezésről, annak természetes meghatározottságairól gondolkodik; ezt meghaladva pedig minőségének javítási, fejlesztési lehetőségeiről. Céljuk nem csupán elméletalkotás; közlésvágyuk cselekvés- vagy cselekedtetésvágy: az emberekhez szólnak, és pedig változásra sarkallóan. Gondolkozásukban közös, hogy az ember mozgása tulajdonképpen az egyetlen módja annak, hogy a részt vegyen a létezésben, az őt körülvevő mozgó valóságban. Meg kell mozdítania testét, hogy belső akarata külső alakot nyerjen: cselekvése létrejöjjön.

III./2. Akarat, szándék

Dienes az eszmélő lény önindította mozgását tartja mozdulatnak. Az „önmagától mozdul” - meghatározás a belülről fakadó kezdeményezésre, szándéokra hívja fel a figyelmet. A mozgó lénytől vagy dologtól a mozgás célra irányultsága is megkülönbözteti: „*A szélverte lomb hajlongása még nem mozdulat, a mozdulatban van valami akart, valami egyéni.*” (Dienes, ~1929-1930a, 2016, p. 289.). A mozgásnak oka van, ahogyan a lomb lengését a levegőáramlat okozza, nem a fa mozdítja az ágakat. Önmagát mozgatja azonban és szándékkal lengeti a karját az az ember, aki integet vagy maga köré kanyarítja a kabátot. Más mozdulóktól az különbözteti meg, hogy saját létezésének tudatában van. Képes a „belső mozdulatra” is, ugyanis az idegrendszer közreműködésével képződnek az eszméleti tartalmak: a fizikai érzethez fonódik az élmény, jelentés társul hozzá, a mozdulatemlék az érzelmek, gondolatok hordozója (Balogh & Fenyves, 2018). Abból, hogy belső lelki tartalmaink mozdulatokon

alapulnak, az következik, hogy ha befolyásolni akarjuk őket, azt a fizikai cselekvéshez visszatérve tehetjük meg, módosítva a mozdulati tapasztalaton. Ezért „*minden, ami akarattal elkövethető testi vagy lelki életünkben*”, mozdulat formájában valósul meg (Dienes, ~1925-1926a, 2016, p. 227.). Dienes szerint a mozdulat harmonikus, ha „*az akaratnak legtökéletesebb átvitele, megtestesítése*.” (Dienes, ~1925-1926b, 2016, p. 241.) A célnak legmegfelelőbb mozdulat összhangot jelent, a lélek és a test összhangját, egységét. A hatékonyság és a szépség összetartozása magyarázható az életreform természetesség-kultuszával is, melynek hatására művészetek is az életközelséget keresik. Természetes hely- és helyzetváltoztatásainkat a lehető legegyszerűbben visszük végbe, erőfeszítésünk mértékét célunk határozza meg, és kitérők, díszítések, mesterséges pózok nélkül mozgunk. Mivel életszerű, az egyszerűség és a célszerűség hordoz értéket, jelenti a szépséget a mozdulatművészetek világában is– ellentétben például a balett természetes mozdulatkultúráról eltávolodott elemeivel. Dienesnél a mozdulat természetessége, harmóniája és szimbolizáló képessége számít, az akarat részleges, a megvalósításhoz szükséges irányítója csupán az egyéni alkotási folyamatnak. A szándékosság alapvető feltétel, de nem az akarat érvényesítése a cél; a kommunikációs szándék élénk az emberben, s a kifejezőerő gyakorlása lesz a végső funkció. Nem a mozdulat akaratlagossága áll hát a középpontban, hanem a jelentéssége.

Pető az ember lényegi meghatározottságának tekinti az akaratlagos mozgások szándékozását (az intenciót). Az intendálás megteremti a szubjektumot, mivel az akarás énszerűen megy végbe. Egyszerűen az az általános alapélményünk emberként: mozgok, amikor én mozogni akarok. Már a mozdulni szándékozás „*megköveteli a szubjektumot és akarati impulzusát. Innen az én-érzés*” (Pető, 2021, p. 18). Saját magunk énként való észlelése téves beállítódásként értékelendő; az én illúzióját „*az intendáló szubjektum, az akarati aktus énszerű végbemenetele*” okozza. Az intendáló szubjektum jelensége közös kiindulópontja tehát minden ember mozgásának. Csakhogy számos korlát húzódik meg, ha nem is egyértelműen az akaratot illetően, de az akaratlagos mozgás megvalósulási lehetőségeit jócskán csökkentve, ahhoz képest, hogy milyen elképzelést táplálunk magunkban erről. „*Ha a tagjaim engedelmeskednek nekem, láthatólag ténylegesen képes vagyok mozogni, amikor mozogni akarok, és amikor az éntől független tényezők nem akadályoznak ebben.*” (Pető, 2021, p. 34.) Az akaratlagos mozgásoknak viszont „*alapvető jellegük miatt (...) minden körülmények között korlátozottnak kell maradniuk*” (Pető, 2021, p. 30.), szabadságuk így az ember illúziója, akárcsak az „én”. A szándék „szabadon” megjelenhet, de kivitelezése igencsak függ a körülményektől (elég fizikai egyensúlyunk befolyásolhatóságának

mindannyiunk számára ismerős emlékeit előkeresni). Valójában a határozat (a „sors”, vagy a dolgok folyása feletti „törvény” tényezője), dönt a történetekről, az ember szabadsága egyedül az elfogadás vagy az elutasítás közötti választásban – az akarás vagy nem-akarás belső aktusában nyilvánul meg. Élete eseményeire eszközölt ráhatása azonban esetleges. Ám Pető elismeri, hogy a szabad akarat olyan „*őselmény*”, mely az ember életét végigkíséri és tevékenységének szükséges, segítő feltétele (Pető, 2021, p. 110.). Kibontakozását mindig „*pozitív érzelem kíséri*” (Pető, 2021, p. 112.), akár a belső világban hódít, akár a láthatóban (vagyis mozgás által); öröm társul nemcsak a fizikai, de a pszichikai értelemben vett cselekvés élményéhez is. Összefoglalva: a sikeres (mondhatni véletlenül, az ember szándékozását akadályozó körülmények fennállása hiányában létrejövő) akaratlagos mozgás következménye mind az én-illúzió (amely már a szándék előmozdította szubjektum megerősített formája), mind az akarat szabadságának s egyben a korlátlan hatóképességnek tévképzete. A mozgásos cselekvés ellentétéként a szemlélődést vagy meditatív állapotba süllyedést említi Pető mint az akarat kifejtésében azonos, csupán megjelenési formájában különböző (mondhatnánk úgy is: a másik pólust képviselő) tevékenységet. Innen tudható, hogy az aktivitás kritériuma a szándék, az akarat. Akár végbemegy a mozgás, akár eléri a célját a cselekvés, akár nem: a belső erőfeszítéssel már létrejött az aktivitás.

„Az ösztönök és az én csak az ember szomatogén bázisa (...) A szomatogén alap fölött található a transzcendentális osztályrész, a pszichikai, az intellektuális és szellemi osztályrész. Ahogyan az ösztönök az énbe torkollnak, úgy torkollik a négy további rész az akaratba, amely a maga legszemélyesebb megjelenési formájában mind a Létre, mind pedig a létezésre utalt, hozzátartozik az áramló folyamhoz, és határozat alatt áll.” (Pető, 2021, p. 122.)

Az akarat nem csupán az énhez kötött tehát. Az emberi szándék az egyes individuumokban szétszórta alakot öltő „transzcendentális felsőbb akarat” közvetítéseként is működhet. Pető szerint a célt nem ért akarat a közös szféra részévé válik, megmarad (miközben „gazdateste” esetleg lebomlik, átalakul), s addig hat, ameddig el nem éri kitűzött a célt.

III./3. Hatalom és tehetetlenség

Az *Eszmélődés* című szövegében (1978) Dienes Valéria ellentétes élményfolyamokra bontja tapasztalásainkat. A tettek világa „*csupa mérték, csupa korlát, csupa mérséklet és szabály*”, az eszméleté „*határtalanság, megállástalanság, telhetetlenség*”. A fizikai cselekvések mozgástere korlátozott, egyre-másra termeli az emberi szabadság érvényesítésének kudarcait:

ez „a belebotlások, az elkerülések, a megalkuvások világa”. Ha önmagunkból nem kifelé, hanem befelé indulunk el, eszméletünk végtelenségéről szerzünk tudomást. A tér-idő-erő hármását hátrahagyva az örökkévalóság nyílik meg bennünk. Részben korlátolt, részben korlátatlan az ember; teljes mozdulata (az eszmélet és a test összehangolt működése: időbeliség, térbeliség, erő és jelentés együttes megnyilvánulása) e kettő egysége. Dienes Valéria értelmezésében a hatalom az ember számára egyedül a mozgásában rejlik. *„Ez a világmódosító eszméletgyűrő képesség, a mozdulat. Ez az egyetlen dolog van a világon, amit magunktól formálunk. Ez a „magunktól” maga, sokféle külső és belső cselekvésünk arca, kifelé gyártás és műalkotás, befelé gondolat és akarások”* (Dienes, ~1929-1930a, 2016. p. 294). Mozdulat által lehetünk hatékonyak a materiális és a pszichikai világban – annak ellenére, hogy akaratunk nem érvényesülhet egyikben sem maradéktalanul. Dienes példaként egymás mellé helyezi a tomboló vihar és a befolyásolhatatlan örömhullám szélsőséges élményét – de az érzékszerveinket érő ingereket, a testünk fájdalmát, éhségérzetét vagy az emlékek, érzelmek megjelenését is. Olyan egyszerű helyzeteket, életünk állandó behatásait, amelyeknek mozgás nélkül folyamatosan ki lennénk szolgáltatva. Egy impulzus megszüntetését vagy létrehívását kizárólag mozdulattal érhetjük el. A változtatáshoz szándékos cselekvés szükséges.

Pető az emberi cselekvés szabadságát megkérdőjelezve jelentős korlátokat sejtet a független, tudatos szándékú tettek körül. Akaratunk teljesíthetőségének problémája visszatérő motívuma a *Filozófiának*. Az intendáló szubjektum akaratlagos mozgásának sikere a valamire való képesség élményével jár, a tenni tudás tapasztalata pedig könnyen hatalomérzéssé válhat. A hatalom illúzió, mely abban gyökerezik, hogy az élő a teste felett rendelkezni, egyúttal más lények mozgásképpességét módosítani vagy elvenni is képes. A tehetetlenség megtapasztalása ennek megfelelően a mozgáskorlátozottságból ered, szűkebb (foglyul ejtés, meggyilkolás) és tágabb (például cselekvésbeli engedelmesség, az önálló döntés lehetőségének elvesztése stb.) értelemben.

Pető és Dienes egyaránt leírja a gyermeki tehetetlen állapot okait és következményeit. Ugyanazon a folyamaton vezetnek végig, s az ember mozdulati életének szempontjából mindkét szerző fontos első állomásnak tekinti az akaratnak nem megfelelő, azaz célszerűtlen mozgások élményét. *„A növekvő gyermek a benyomásokat, amelyeket részben a külvilágból, részben saját testi világából tapasztal, az éretlen mozgatórendszer következtében nem megfelelően reagálja le”* (Pető, 2021, p. 47.). A nem adaptív működés tehetetlen dühöt idéz elő, a csecsemő *„sír, rázza magát, rúgkapál”*, így vezeti le feszültségét (Pető, 2021, p. 47.).

Ez már a nem-akarási, a sikertelen cselekvés, a hatalomvágy okozta szenvedés eredménye: kontrollálatlan mozgás. Észrevehető Pető gondolkodásának hatalom- és tehetetlenség-központúsága. Dienes következtetései viszont a cselekvést helyettesítő mozgás kifejező voltát, kommunikációs szerepét helyezik előtérbe. *„Mikor a kicsi gyermek, aki még nem tud beszélni, szeretne a környezetéből valamit kisajátítani, utána kap. A (...) mozdulat nem sikerül (...), s ha a kívánt tárgy helyett magunk nem helyettesítünk be a gyermek mozdulatkészségébe valami más tárgyat, a gyermek maga helyettesít. Rendetlen hadonászást visz véghez, vagy hangosan sír. Elégedetlenséget így fejez ki”* (Dienes, ~1929-1930a, 2016, p. 302.). A gyermek játékszerének elvételén, majd visszaadásán keresztül illusztrálja, hogyan történik a reflexrendszerek behelyettesítése. A reflexrendszer ez esetben egy szeretett tárgyhoz tartozó lejátszandó mozgások (egy inger nyomán az idegpályákon lefutó motorikus reakciók) összessége. Ha a tárgyat elveszíti, a játékkal való manipulálás hiányát a gyász, ha visszakapja, az előző állapothoz képest megsokszorozódott mozgáskészségét az öröm kifejező mozdulatával kíséri a gyermek (Dienes, ~1929-1930 után a, 2016, p. 392.). Az ember, amikor cselekvése akadályozott, azt más mozdulatokkal helyettesíti, így hozza magát újra egyensúlyi állapotba. Tudatos behelyettesítéssel megtanulható önmagunk mozdulati szabályozása. Ha felismertük a helyzetet, az éppen használhatatlan mozgáskészenlétünk átcsatornázható egy új, szándékos mozdulatba, így képessé válunk az önuralomra. A mozdulat tanulásakor testünk megtanulja, hogyan kell a teret, az időt és az erőt öntudatosan birtokolni. Nem mások, önmagunk felett gyakorlunk hatalmat. Akkor is, amikor a rendszertelen és haszontalan viselkedést helyettesítjük egyéb mozdulatokkal, így *„érzelmi és ezzel akaratilag életünk mindjobban hatalmunkba kerül”* (Dienes, ~ 1929-1930a, 2016. p. 299.). Dienes az önnevelés lehetőségét ragadja meg saját mozdulataink formálásának folyamatában. Úgy tartja, minél gazdagabb mozdulattárra teszünk szert, annál adaptívabban reagálhatunk nemcsak a külső, hanem a bennünk zajló eseményekre is; mivel egyszerűen több lehetőség áll rendelkezésünkre. A tudatos mozdulat tanulása tehát kiutat jelent legalább az önmagunkkal szembeni tehetetlenségből.

Pető szerint a *„lényeknek a tanulásra való rászorultsága a tehetetlenségérzés alapja.”* (Pető, 2021, p. 38.). A mozgást – amely sokféleképpen, céltól függően alakítható (evés, beszéd, hely- és helyzetváltoztatás) – kell a gyermeknek megtanulnia. Ebben viszont a már mozgásképesekre (szülőkre, tanároknak; „fejlettebb” egyénekre) van rászorulva, akik a helyzetből adódóan hatalomérzést élhetnek meg. Természetesen a gyermek akarni fogja azt a képességet, hogy többet tudván másnál, ő parancsoljon, ő irányítson, ő „tanítson”.

Tehetetlenségéből így születik meg hatalomvágya. Mind a hatalom, mind a tehetetlenség énstruktúrák kiépüléséhez vezet. A hatalomvágyból vagy a hatalom illúziójának jegyében történő cselekvés elválasztja az élőlényeket, elszigetelt énként erősíti meg őket, holott lényegében összetartoznak és egységük csak önkényesen darabolható ilyen és olyan individuumokra. Mivel életünk kezdetén mindannyian megéljük, hogy cselekvéseink csak más segítségével valósulhatnak meg, a tehetetlenség minden ember alapélménye. Pető nem titkolja: a hatalomvágyra szinte determinálva vagyunk. Azonban felmutatja a lehetőséget: elhatározásunkon múlik, a hatalom illúziójában és fenntartása érdekében folytatott harcokat, vagy az ettől való szabadulási kísérleteket, egyéni akaratunk érvényesítéséről való lemondást, a sorsszerűségnek való engedést választjuk.

Pető a mozgáskorlátozott gyermek helyzetéről külön gondolatmenetet nyit: ő nem tapasztalja az akaratlagos mozgások kivitelezését kísérő boldogság és hatalom érzését, ehelyett újra meg újra átéli tehetetlenségét. Elzárkózik, passzív, kieső részévé válik a dinamikus, nagyon is aktív világnak. A „*tehetetlen én*” a „*bizalomteli mi*” -be való átvezetéssel, nem a hatalom és tehetetlenség dualitásában, hanem valakivel egy kölcsönös, biztonságos, elnyomástól mentes közösségben nevelkedve juthat el az akaratlagos önmozgásig, az önállóságig (Pető, 2021, p. 19.). Amit Pető tehetetlen én-nek nevez, mai konduktív pedagógiai fogalmunkkal a sérülés következtében kialakult *diszfunkciós személyiséggel* feleltethető meg (Hári, 1991). Ahogy Dienes ír egy baleset miatt élethivatását veszítette személyről: „*elkomorul a lelke, megváltozik a viselkedésformája*” (Dienes, ~1929-1930 után a, 2016, p. 393.). Ez az, ami az új tevékenységekbe való vezetéssel megváltoztatható, állítja Pető, Dienes, és megerősíti a Hári Máriaék által rögzített, Pető által bevezetett *ortofunkció* (tanulható megfelelő működés) fogalma is (Hári, 1991).

III./4. Eszméletcsere és kapcsolódás

„*Amikor alszol ott fekszel látszólag mindenkitől elkülönülten / És teljesen elszigetelten / És mégis valamennyi és minden egyes emberhez hozzá vagy kötve*” (Pető, 1958, 2017, p. 25.)

Dienes értelmezésében a mozdulat a fizikailag leírható, térbeli (plasztikai), időbeli (ritmikai) és erőbeli (dinamikai) szervezeten túl maga a kommunikáció forrása. Ezt a tulajdonságot nevezi a mozdulat szimbolikájának. A bennünk áramló életemény magányos tapasztalat,

mely kizárólag úgy válhat hozzáférhetővé, ha szimbolizáláson megy keresztül, értelmezhető jellé alakul. Az egyén közvetlen átélései mozdulat által váltak közölhetővé, megoszthatóvá. Perifériára jut az üzenet: a test megjeleníti az eszméletet; *„az élőlény mozdulata mindig rámutat valami „belső”-re, amihez nem „hasonlít”, csak róla tanúskodik”* (Dienes, 1964, 2016, p. 366.). Az egyének közt létrejövő eszméletcsere empatikus és teremtő folyamat. Empatikus, mert azt mondja, az ember rezonál a másik mozdulatára, lejátssza saját idegrendszerén (átéli maga is), s azután alakítja szimbólummá, gondolattá, így érti meg annak mondandóját (ezt a munkát szublimálásnak nevezi Dienes). Az eszméleti tartalom jellé formálása, vagy a jel élménnyé való feldolgozása pedig teremtő munka. Az eszméletcsere tehát az alkotó részéről kifejezés (szimbolizálás), értelmezői részről újraalkotás (szublimálás). A mozdulati kommunikáció legmagasabbrendű formájaként definiálja Dienes a művészetet, művészi kifejezést. Szűk szelete az összes, valamilyen szinten mindig jelentést hordozó emberi viselkedéshalmaznak, melyet az emberélet termel. Az élethez szükséges cselekvések – felülés, felállás, fogás-elengedés, tolás-húzás, járás, megállás – a valaha erős akaratot és tanulást igénylő mozdulatsorok (melyeket az automatizmus szinte tudattalanná, észrevétlenné tesz) szintén jelentenek valamit, mert belső indíttatásúak. Aki feláll, fel akart állni; elérni egy magasabb térrészt, kinyújtóztatni a tagjait, vagy lehet, hogy indulatosan felpattant, talán védekezik, esetleg elunta a várakozást vagy üdvözlésre, kézfogáshoz állt fel – bárhogyan interpretáljuk mozdulatát, hiába nem tánc: jelentést tulajdonítunk neki, szándékra, célra következtetünk. Ha így szemléljük az életünket, belátható, hogy állandó jelcserében, kifejezési és megértési folyamatokban veszünk részt. Mind az általában használt és közismert szimbólumok (a verbalitás: írott vagy beszélt nyelv és a nonverbalitás – vizuális, auditív jelzések, gesztusok s a többi), mind a művészi kifejezés eszköze kizárólag a mozdulat lehet.

„Mozdulat minden eszmélet-közvetítés közvetlen bevezetője, az a nyitott kapu, amelyen át az eszmélés kilép önmagából, és kedve szerint választott módon közli önmagát. Vagy úgy, hogy megmozgat valamely üzenetre alkalmas készüléket (beszédszerv, hangszalag, hangszer), vagy azzal, hogy kilép a perifériába, és használja egész pszicho-fizikai önmagát.” (Dienes, 1974, 2016, p. 133.)

A teljes „pszicho-fizikai önmagunk” aktivizálása nagyon is életreform-gondolat. Zárójelet nyitva elgondolkodhatunk mai kommunikációs eszközeink és a saját fizikai valóságunk hihetetlen távolságán: egy számítógép, egy televízió vagy egy okostelefon működése mögött ugyan végső soron emberi mozdulatok állnak, azonban semmi közük a felvillanó képek és információk áradatának jelentéséhez, a programozott működés mozdulati indítása szinte

visszakereshetetlen. Általunk való működtetésük hasonlóan idegen a természetes életmódtól – ujjal nyomjuk, simítjuk, ütjük a képernyőt, s így zajlik le egy „találkozás”, egy „utazás”, egy „sportjáték”, egy „párválasztás”... A holisztikus szemlélet szerinti testi-lelki egység szétválaszthatatlansága mellett kiálló Dienes az ősi, primitív léthez is visszanyúl (ahogy sok más reformer), mikor a mozdulat még valóban az egész ember megnyilvánulása lehetett, s a valóság elsődleges megragadásával tette lehetővé a legkorábbi eszméletcseréket. Az ember természetes állapotával párhuzamba léptetett gyermekkor összefüggésbe hozható a nyelvelőtti állapot ösztönös mozdulati kommunikációjával. Dienes a korai gyermeki cselekvést és az első kifejező mozdulatok megjelenését tanulmányozó előadásában is megjelenik ez a motívum:

„A mimika jelentésének értelmezése végett szolgáljon illusztráció gyanánt a tíz hónapos Gida gyászmozdulata. Egy eset a sok közül, mikor alkalmazta. Szájába veszi a játékát, intem, hogy vegye ki; nem veszi ki, újra intem komolyabban, hogy vegye ki; erre messze hajítja a játékot s a szőnyegen ültében homlokát lehajtja a földre halk panaszos siránkozással : ősemberi gyászmozdulat, amit sohasem látott, tehát nem utánozza, hanem a helyzethez alkalmazva találta ki a szervezete.” (Dienes, 1917, p. 9-10.).

Így indul tehát, és fejlődik egyre az a közös szimbólumhalmaz, amely megteremti az emberi létközösséget. Mert az eszméletcsere a zárt, szubjektív világ egymás felé való megnyitása, s funkciója, hogy *„az eszméletek kicserélődésével megteremti és szabályozza az emberek életközösségét.”* (Dienes, 1974, 2016, p. 132.). A társadalom, a kultúra, minden ember által alkotott közös tulajdon eszméletcserén alapul. Valamely élmény, tartalom átlép *„az egyéniből a közösbe, a személyesből a mindenkibe”* (Dienes, 1974, 2016, p. 150.), az individuum kapcsolódik a közösséghez. Ahhoz, hogy a közvetített eszmélet beléphessen egy másikba, szükséges egy, az egész kommunikációs aktust megelőző közeg. (Mint a levegő (az oxigén) jelenléte, ami nélkül az éghető anyag és a hő csak nem ér össze, az égés folyamata nem kezdődhet meg.) Eszméletközösségnek nevezi Dienes a jelenséget, hogy eredendő beállítódásunk szerinti élmény a más eszméletek létének feltételezése és magunkéhoz való hasonlítása. Erről Dienes elnevezését továbbvive *sorsközösségként* ír Balogh és Fenyves (2018), a közös mozdulati tapasztalatok szerepét kiemelve mint a kommunikációs „teret” vagy inkább „időt” (ha a mozdulat térbeliségbe transzformált eszmélet, mely időbeli minőség; tehát a közös eszméleti „tér” valójában közös idő) konstruáló tényezőt. A következő lépés a kapcsolatteremtés felé a kollektív tudat-szerű állapotból eredő (mozdulat)rezonancia átvétele. A más mozdulatára való rezonálás empátiaként is lefordítható, mivel a másik lény mozdulatának a befogadóban való tükröződése (idegrendszeri újraalkotása) történik ilyenkor

(Balogh & Fenyves, 2018). A folyamatosan újrateremtett kollektivitás tartja fenn az emberi létközösséget. Erősen ismétlődő jellegű az eszméletcserével és a mozdulati neveléssel, mozdulatművészet kiterjesztésével kapcsolatos Dienes-szövegekben a társadalom megváltoztatásának, a „testvériség”, harmonikus közösség megteremtésének célja. *„A mozdulatnak kell az emberiség egyesítésében gyilkos karokból ölelő karokká válnia.”* (Dienes, 1974, 2016, p. 148.). *„Az „ember” keresi is, nemcsak megöli a másikat. Ennek az egymáskeresésének első és leggazdagabb kivirágása az egymás belső világába való behatolás, az eszméletcsere a közege (...)”* (Dienes, 1974, 2016, p. 166.) A hatalom érvényesítésével, az erőszakkal ellentétben az egymáshoz való kapcsolódás által az emberközösség épül és él tovább: *„ebben a feladatban jut el a mozdulat az egyéni célokon felül szociális feladatának magaslatára.”* (Dienes, 1964, 2016, p. 367.)

Pető filozófiája a létezést, amely az átalakuló világok, lények, elemek képezte áramlás, a Lét részeként határozza meg. A Lét kifejezés jelképezi az „egy”-et, a teremtő alapot, ahonnan keletkezik, és ahova lebomlását követően visszatér minden létező. A kozmikus egység a transzcendentális élményeként jelenik meg az emberben: ilyen a „transzcendentális szubjektum”, amely a kollektív tudattal azonosítható, s amely *„a Mi többes számán keresztül nyilatkozik meg”* (Pető, 2021, p. 58.) Az „én” és a „Mi” tehát ellentétes állapotokat jelöl, és eltérő irányba futó folyamatok kiindulópontja, melyek végül kapcsolódáshoz vagy az ellenpólusként meghatározott elkülönüléshez, elszigetelődéshez vezetnek.

Az akaratlagos mozgás én-érzéséből kiindulva több út áll az ember előtt, attól függően, hogyan viszonyul individualitásához. Megkérdőjelezi-e, s meg akar-e szabadulni tőle (legalább időnként), vagy hisz benne, és arra törekszik, hogy fenntartsa az én illúzióját. A hatalomérzést megerősítő, akaratlagosan kitűzött célokat elérő, az én kívánságait teljesítő vagy a más lényeken uralkodó cselekvések elhatárolják, elzárják az embert másoktól és a transzcendentálistól. Tovább konstruálják az „én”-t, aki bizalom helyett félelmet, összetartozás helyett hatalmat vagy tehetetlenséget él meg. A Léttel való összeköttetésünk változhat: *„kihullhatunk eredetünkől, ebben áll a szabadságunk”* (Pető, 2021, p. 62.). Megtörténhet, hogy *„az én-világ elzárja magát a transzcendentálistól, az emberben lévő Lét-szerűtől.”* (Pető, 2021, p. 47.) A kapcsolódás feltételezi a transzcendentálissal való kapcsolat fenntartását vagy újbóli felvételét. A transzcendentális pedig annak hozzáférhető, *„aki nem követte el azt a tragikus elbizakodottságot, hogy az én-szerű akarat létezésjellegével helyettesítse a mi-szerű hajlandóság Lét-jellegét.”* (Pető, 2021, p. 45.) A hajlandóság az

énalapú, ösztönökből táplálkozó akarat átalakulása; a „mi-szerű” és a „szeretetteljes” jelzők kíséretében jelenik meg mint a többi létezővel közösséget vállaló ember szándéka. A létezés történéseit irányító, rendező felsőbb akaratot (amelyet a köztudat sorsnak vagy véletlennek nevez) a „határozat” és a „törvény” szavak fejezik ki a *Filozófiában*. Ezzel magyarázható a hajlandóság fogalma: a merev, önállóan hitt egyéni szándék hozzáhajlítása a kozmikus törvényszerűségekhez. Az elfogadás, a történésekbe való belesimulás, a határozat általi készítésre, feladatra való „igent mondás” jelentései gyűlnek köré. *„Az énben megvan önkényes cselekvései szabadságának biztos érzése. A Mi illúzióknak tartja az ént, és tudatosan a törvény hatálya alatt áll.”* (Pető, 2021, p. 56.) *„A személyszerű és világszerű emberi esemény közvetlen történelmi feladata a számára adatott remény átalakítása a törvénybe vetett megingathatatlan bizalommal a transzcendentálishoz való, hajlandóságban végrehajtott kapcsolódás által.”* (Pető, 2021, p. 24-25.) Úgy kapcsolódhatunk tehát, ha akaratunk minőségi változáson megy keresztül a kollektivitás észlelése, a szeretet és a határozatból érkező készítésekre való nyitottság társulásából fakadóan. Ehhez feltétlenül szükséges „én-világunktól” eltávolodni és belső valóságunkat „mi-világként” megélni.

A kapcsolódás lényege, hogy az eredendő egység, az összetartozás átélhetővé válik az individuum számára: *„Az ember ott már nem énként, nem személyiségként, nem személyként észleli magát. Emberként észleli magát az emberek közt, élőlényként a többi élőlény közt, a létezés világainak névtelen alkotórészeként, a kozmikus élő szervezet tagjaként.”* (Pető, 2021, p. 20.) Az énnel az emberek, élőlények, világok közösségébe való olvadása megváltozott önészlelést jelent: a „Mi-szerű létezés” tapasztalatát. Olyan állapotot, amikor a Pető által sokat emlegetett „folyam” -ban nem mint határozott körvonalú (elszigetelt) alak, egyén, hanem mint az áramlásba simuló egyik, megkülönböztethetetlen hullám az ember. A kapcsolódott egyén csatornájává válhat a teremtő spontaneitás áramának, s alkotó módon tevékenykedhet a világokban; a hajlandóság jegyében *„önátadásban és teremtő munkálkodásban”* (Pető, 2021. p. 48.) vesz részt, megnyilvánulást enged olyan ösztönzéseknek, melyek önmaga érdekein, vágyain túlmutatnak. Többször megjelenik a kapcsolódás kontextusában a kötelesség-érzés, illetve a kötelesség megtalálása: a készítés elfogadása, „igent mondás a feladatra”. Ilyenkor a tevékenykedő kapcsolódottsága az egységhez való csatlakozás, a létközösségben való aktív részvétel.

„A transzcendentális nem föltétlenül a teremtő jellegen keresztül tör kifejezésre. Emberségesként is megnyilvánul, mint ami transzperszonálisan összeköt, mint gondoskodás és

mint jóságosság, amire az ember ráhagyatkozhat vagy amihez fordulhat. Az ennek a csendben, a tanításban, a munkában, a szerető odaadásban való kioltódása előidézi a transzcendentálishoz való kapcsolódást.” (Pető, 2021, p. 24.)

Valójában az „önátadás” lehet a kulcs: a tevékenységbe, munkába olvadás (akár a flow-élmény, ami nem véletlenül viseli az „áramlat” nevet), az alkotás inspirált, önfeledt állapota, a teljes odafordulás, figyelem a velünk interakcióba lépő „másik” felé mind kapcsolódási lehetőséget nyújtanak. *„A kapcsolódáshoz nincs szükség emberfölötti erőfeszítésre”* (Pető, 2021, p. 31.). A konduktorra válás olyan ember átalakulás, mely kapcsolódás révén jön létre. *„A vágyakozó, aki fenntartások nélküli és készséges kapcsolódás által megtalálta vagy újra megtalálta a cselekvést, a feladatot, a kötelességet – konduktorra lesz. A konduktor megszervezi a létezést, a gondolkodást, a tudást és az utat.”* (Pető, 2021, p. 48.) A kondukciónak kiemelt minőség a *Filozófiában*, ugyanis közvetíti a „konduktív Lét-jelleget”, amely a létezés elemeit szervezetté teszi, összetartva működteti. Az konduktor feladata „én”-ek vezetése, nem is akármilyen cél felé: *„A kondukción múlik, hogyan bontakozik ki a Mi. Vannak valódi és hamis konduktorok, s kizárólag gyümölcsseikről ismerhetnek meg.”* (Pető, 2021, p. 57.) A konduktor tehát olyan vezérlő, aki a „Mi” kialakításán fáradozik. Az „ál-konduktorok” pedig olyan hatalmi törekvésektől hajtott vezetők, akik képesek arra, hogy saját céljaik eléréséhez felhasználják embertársaikat.

Pető az elkülönülés és a kapcsolódás párosával párhuzamba vonja a betegség-egészség állapotait. Az „én”-be zárkózó, illúzióknak élő ember egészsége sérülni fog, hiszen eredendően a Léthez tartozó és a transzcendentálissal kapcsolatban lévő; ám, ha elfordul ezektől, lénye hiányt szenved – és semmiféle hatalom, siker, győzelem, élvezet nem helyettesítheti a „kozmikus erővel” fenntartott viszonyt.

„Az ennek a transzcendentálistól való elkülönülése a szabadság önkényes tevékenykedésének túlhajtott illúziója. A személyen túli energiák odaáramlásának lefékezése oda vezet, hogy kimaradásuk a szabályozórendszer és az anyagcsere zavarai által komolyan veszélyeztetni az élő szervezet háztartását, s a többé vagy kevésbé kifejezett elkülönülésben testi, lelki vagy szellemi megbetegedéshez vezet.” (Pető, 2021, p. 49.)

Az egész szervezet működése megváltozik, diszharmonikussá válik a „személyen túli energiák” nélkül, s az ember valamely dimenziója tünetekkel fog jelezni. A gyógyulás kapcsolódás útján lehetséges. Ahogy a mozgáskorlátozott gyermek esetében a betegség,

sérülés nyomán kialakuló „tehetetlen én” autonóm mozgásának helyreállása is a nevelés folyamatában teremtdő „mi-élmény” -en keresztül válik elérhetővé.

Az eszméletcsere és a kapcsolódás folyamata magvában egyezik: az „én”-től a „mi”-ig vezető út, a szubjektivitásból a kollektivitásba, egyéniből a közösbe való átvihetőség azon túl, hogy örömet hoz és értelmet ad az emberi életnek, felelősség is. Mindenki felelős abban, hogy aktivitásával mit hoz a létközösségbe: ellentéteket, elkülönbözödést – izolál – vagy a társadalmat valódi „társszerű” való létezés felé vonja – egyesít.

III./5. Mozgás és nevelés.

„A pedagógus (...) úgy képzelje magát, mint a kertész, aki nem kész almákat aggat a fára, hanem ellátja azt mindavval, ami szükséges, hogy az alma megteremhessen rajta.”

(Dienes, ~1929-1930 után b, 2016, p. 487.)

Dienes Valéria pedagógiai vonatkozású szövegei, szövegrészei az általában vett nevelési-oktatási történésekkel foglalkozva kritikát fogalmaznak meg az iskolák mozdulatot elhanyagoló, a cselekedtető élményszerzés, a „valóságtapasztalatok” gyűjtése helyett verbalitásközpontú és életidegen oktatással szemben. Az általános mozdulatokkultúra igénye küldetéstudattal társulva szövi át ezeket az írásokat, a mozdulati nevelődésen keresztül az egész emberiség változását kívánva. Végül a pedagógusok felé címzett (e szövegek egy része az Orkesztika Intézetben képződő mozdulatművészeti tanárok számára íródott jegyzetként) gondolatsorokból sokat tudhatunk meg nevelő- és gyermekképéről.

„Miért nem tanuljuk meg végre, hogy a mozdulat nemcsak testi, hanem lelki életünknek is középpontja? (...) hogy minden nevelésnek, minden egymásra-hatásnak, minden emberi érintkezésnek mozdulat a hídja?” (Dienes, ~1924-1926, 2016, p. 236.) Dienes elkötelezett abban, hogy felszínre hozza pedagógiai folyamatok mélyen rejlő mozdulatiságát: hogy az ember hatása vagy kölcsönhatásba lépése – így a nevelőmunka és a nevelődés is – mindig mozdulat-gyökerű tevékenység. Akármilyen eszköz közvetíti, a tanítás-tanulás kettő vagy több egyén élő eszméletének kommunikációja, ahol a közvetlen mozdulat kezdeményezte a kapcsolatot. A viselkedés nem más, mint mozdulatok tervezése, előhívása, megkezdése, kivitelezése vagy letiltása. Ugyanez áll a belső viselkedésre, a pszichés cselekvésekre. *„Minden ismeretünk mozdulatelemekre van akasztva, minden gondolatunk mozdulatelemek szövögetésén alapul, minden elképzelésünk ki nem próbált mozdulat-összetételek kísérletgetése*

és így minden tanulásunk végeredményben mozdulat elsajátítása.” (Dienes, ~1929-1930, 2016, p. 296.) A nevelés mozdulattanítás, -tanulás: akár mozgásos, érzelmi-akarat, kommunikációs vagy szociális képességek kibontakoztatása, akár értelmi munka, ismeretszerzés történik. Bizonyos viselkedések leépítése érdekében szintén a mozdulathoz kell folyamodni, mert egy meglévő működésmód úgy módosítható vagy úgy akadályozható meg, ha egy újat, egy másikat találunk helyettesítésére. Ebből következik, hogy tanulás akkor teljes, ha az információ visszavezethető arra a mozdulatra, ami életteli – vagyis az, ami átélhető. A tanuló egész lényével vegyen részt az ismeret- és tapasztalatszerzésben, a fejlődésében – tehát eszméleti és fizikai összetevőinek együttes működtetésével. Szerves részünké csak az válhat, amiben részt vettünk akarattal és tettel; így kezdődik a tapasztalati tanulás csecsemőkorban, és ezért van, hogy *„(...) minden tanítás annál sikeresebb, minél teljesebben bevallja mozdulatiságát, minél jobban megmutatja a tanulónak azokat a motorikus elemeket, amelyekre tudását, vagyis tanulásának eszméleti eredményeit függesztenie kell.”* (Dienes, ~1925-1926a, 2016, p. 227-228.). A valós történés leképeződése, a mozdulatemlék lesz az az élmény, ami előhívható, s minél több köze volt a tanult ismerethez (akármilyen elvontsághoz), az annál inkább fellelhető benne.

A mozdulatkultúra általános szükségletén Dienes a tudatos, önvezérelt, a célnak és a társas létnek megfelelő, a lélek és test, az individuum és a környezet összhangját tükröző vagy megteremtő mozdulatok elsajátítását és az élet minden területén való alkalmazását érti.

„Mozdulatkultúra árán szerezzük meg a testi-lelki ruganyosságot, az emberekkel való érintkezés könnyedségét és természetességét (...); mozdulatkultúrával juthatunk önuralomhoz, minden körülmények között eligazodó etikai fegyelemhez, öntudatos karakterképzéshez s ezeken át az életben való boldogulásra oly szükséges külső és belső harmóniához.” (Dienes, ~1931 után, 2016, p. 260-261.)

A mozdulatművészet mint műalkotás vékony szelete az életnek, de kitárva a körív teljes mentén, mozdulatkultúraként már az összes fizikai tevékenységet (önellátást, közlekedést, munkát, sportot, más művészeti ágakat, játékot) érinti, s kiemelt módon az egymással való kommunikációt. Egyúttal hat *„a belső élet folyására”*, a gondolkozásra, az érzelmekre és az akaratra (Dienes, ~1929-1930a, 2016. p. 290-291.) Mozdulatlehetőségeink formálása, bővítése az önnevelés képességére nevel azáltal, hogy választhatunk, hogyan felelünk a külső vagy belső ingerekre: *„annál jobban tudunk elbánni önmagunkkal, minél gazdagabb,*

differentiáltabb mozdulatkészletet szerzünk, és minél készebbek vagyunk azt bármikor működésbe hozni”. (Dienes, ~1929-1930a, 2016. p. 298.)

Az önnevelés a nevelőmunka hatására alakul ki az emberben. Dienes szerint minden emberi test képezhető, mert felépítése adott és ugyanazon a funkciók betöltésére jött létre, s azonos „fizikai, fiziológiai és reflexológiai” irányítás alatt áll, mely „törvényközösségbe” vonja őt másokkal. (Dienes, ~1925-1926c, 2016). Nem feledkezik meg azonban a testek közti egyéni különbségekről sem, amely anatómiailag vagy a funkciókban is megjelenhet. A végképpen individuális megélésfolyamok, az összehasonlíthatatlan eszméletek pedig lehetetlenné teszik, hogy a neveltek (akármilyen hasonlóak lehetnek testi tulajdonságaikban, képességeikben) bármilyen homogenitásban kezelhetők legyenek. Vagy, ha így történne, nem érne célt a tanítás:

„A mozdulatművészeti nevelésnek egyik legfontosabb tényezője az, hogy a mozdulat ne maradjon a testben betűszerinti betanultság, hanem, hogy az az egyén önálló kezelésébe menjen át. Az a mozdulati nevelés, mely csak betanult mozdulatok ismétlését kívánná a növendékeiktől ugyanolyan érték volna, mint az az iskola, mely csupán szó szerinti megtanulást kívánná az ismeretek beszámolójául.” (Dienes, ~1925-1926c, 2016, p. 455.).

Az önálló alkotás és önfejlesztés segítségével a pedagógiai munka legfontosabb jellemzőjét a szereteteliségekben látja Dienes, *„aminek lényeges eleme a növendék fejlődésének akarása (...). Az a munkaközösség, amelyben a tanerő a növendékekkel él, a szeretetből meríti éltető erejét. (...) Az általános emberszeretet, a növendékszeretet és a munkaszeretet az a hármas egység, melynek élni kell a pedagógusban, sőt fejlődnie és fokozódnia kell benne munkájának egész folyamán.”* (Dienes, ~1929-1930 után b, 2016, p. 484.).

Pető András *Filozófiája* a hatalom- és tehetetlenség-, továbbá az „én”- és a „mi”-motívumokkal szorosan összefonódva tematizálja a nevelést. Több variációban kerül elő: a mozgáskorlátozott gyermek akaratlagos mozgásig való elvezetése, a tanulásra való rászorultság és az ekképp kialakuló hatalomvágy, a gyermek jellemzése és a nevelés, iskola hatásának eredménye, valamint a konduktor tanítóvá válása kontextusaiban. Arról már többször írtunk, hogyan zárja el a világtól és másoktól szándékos mozgásainak akadályozottsága a sérült gyereket, hogyan süllyed a tehetetlenség és az „elszigetelt én” állapotába, és, hogy átvezetése a „bizalomteli mi”-be különleges nevelési folyamat. Mi a helyzet általában a gyerekekkel, akik az akarat érvényesítésében nem szenvednek sorozatos

kudarcot vagy hiányt? Ők azok a „tanulásra szoruló lények”, akiknek életük kezdetben függ az őket ellátó, tapasztaltabb emberek segítségétől. Miközben fejlődnek, s például mozogni tanulnak, azt a „természetes” tehetetlenséget élik meg, melyben mindenki részesül gyermekként, csupán azáltal, hogy van, amit még nem tud megtenni, holott tudja, hogy valaki más már képes rá. A tehetetlenség-élményén és a hatalomvágyon kívül a gyermekkor további, a felnőttől megkülönböztetett jellemzőkkel bír. Az ember korai életkorát ekképp mutatja be Pető:

„A gyerekek fejlődnek, beszélnek, énekelnek, esznek, amikor kedvük van rá, akaratlagosan mozognak, sok mindenre emlékeznek, s többé-kevésbé gazdag érzésviláguk van. Fantáziájuk keresztülszövi álmaikat, tapasztalataikat és gondolkodásukat. Ez a gondolkodás kezdetben kifejezetten mi-gondolkodás. Az én-világ még nem fojtotta el, és a testről, a környezetről és az emberekről alkotott képzetek még kifejezetten mi-szerűek. (...) (Pető, 2021, p. 47.)

A gyermek kezdetben „mi-szerű” észleléssel rendelkező lény, aki viszont jó eséllyel énné nevelődik a társadalomban. *„A nevelés és az iskola mindenestre mindent megtesz. hogy a becsvágy, birtoklási vágy, az irigység és az érvényesülési vágy következtében az én-világ elzárja magát a transzcendentálistól, az emberben lévő Lét-szerűtől.”* (Pető, 2021, p. 47.) A teljesítmény kényszere, a versengés, az iskolai alá-és fölévetettség hatalmi rendszere az éntörekvéseket és társak közül való kiemelkedést vagy kirekesztettséget erősíti meg. Pető elsődleges kritikája az iskola felé, hogy a természetes egység tudatában létezőkből „én”-eket formál, akik fenntartják a hatalomért való küzdelmet és a további „én”-képződést.

A „bizalomteli mi” életre hívásában, a nevelés hatalomtól és elkülönüléstől való mentességében áll annak a lehetősége, hogy az ember felnövekedve is megtartsa kollektív tudatát, legalább annyiban, hogy az élő közösségben aktívan és felelősséggel, alkotó és nem romboló módon vegyen részt. Ha a kapcsolódás megtörténik, és egy konduktor *„könyörületből vagy szeretetből tanítóvá válik”,* akkor megváltozhat a létezés minősége (Pető, 2021, p. 48.). Az olyan létezősszervező tevékenységen keresztül, melyet a tanító végez, a nevelés hatása kiterjedhet az egész emberi világra: *„a szeretetteli konduktorok eme, a földi átalakulás következményeként eszközölt felvidítő hangszínváltoztatásaiban állnak történelmünk reménysugarai.”* (Pető, 2021, p. 49.)

IV. A kutatás jövőbeli lehetőségei

A kutatási munka folyamatában a mozgásértelmezések feltárása révén megismert, a tanító és a tanuló (illetve a gyermek) képéről, a nevelő-nevelt viszonyról és a nevelési tevékenységről (céljairól, feladatairól, módjairól) olvasott dienesi és petői gondolatok mély egyetértést tükröznek. Dienes Valéria mozdulatkultúráról, mozdulatművészeti nevelésről szóló írásai, továbbá az orkesztika rendszeréről és pedagógiájáról szóló irodalom következetesen felidézi bennünk a konduktív nevelés szemléletét, rendszerét és gyakorlatát. Kezdetlegesen, tömören a két mozdulatközpontú pedagógia rokonsága abban fogható meg, hogy az egész ember nevelését, összes komponensének együttes tevékenykedtetését vállalja, s a mozdulaton keresztül a nevelt teljes életét minőségileg változtatja meg. A (Bergson-)Dienes-Pető tengelyt meghúзва Schaffhauser Franz (2018) szétválasztja a dienesi mozdulatművészetet és a konduktív nevelési rendszert, felhívva a figyelmet alapvető különbségükre: *„egyik esetben a fejlesztés egyáltalán az ortofunkció irányába történik, míg a másik esetben művészi tökélyre vitt mozdulategyüttesek mint intenzív létmegélés valósulnak meg.”* (Schaffhauser, 2018, p. 37.), azután megerősíti, s az eltéréseken mégis túlmutatónak tartja közösségüket: *„a két rendszer minden látszólagos jelenség-szintű különbsége ellenére mégis azonos: az ember mint személyes és társas létező életének értelmes kiteljesedése.”* (Schaffhauser, 2018, p. 37.). A kutatás folytatására az orkesztika és a konduktív pedagógia összehasonlító vizsgálata nyújt lehetőséget.

Irodalomjegyzék

Balogh, B. (2021). Életreform—Mozdulat által. Dienes Valéria mozdulatpedagógiája mint életreform-metódus. In K. Kempf, B. Vincze, & A. Németh (Szerk.), *Az életreform és a művészetek*. (o. 184–195). Műcsarnok.

Balogh B., & Fenyves M. (2018). Bevezetés Dienes Valéria terminológiájába. *Kellék*, 60., 39-59.

Boreczky, Á. (2013). Mozdulatisművészet, életreform és az avantgarde. In A. Németh & V. Pirka (Szerk.), *Az életreform és reformpedagógia—Recepció és intézményesülési folyamatok a 20. Század első felében* (o. 68-84.). Gondolat.

Boreczky Á. (2021). Az orkesztika tudományos rendszere és a pedagógia Dienes Valéria korai munkásságában. In Kiss E., Trencsényi L., & Hudra Á. (Szerk.), *Abszolút pedagógusok: Új szempontok a XX. századi értelmiségtörténet kutatásához* (2. kiad., o. 144–157). Létra Alapítvány - Magyar Pedagógiai Társaság. <https://doi.org/10.32558/abszolut.2021.12>

Boreczky, Á., & Fenyves, M. (2015). Az Orkesztika Iskola megszületése és az első évek. In G. Baska & J. Hegedűs (Szerk.), *Égi iskolák, földi műhelyek – Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. (o. 206-220.). ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar.

Borus, R. (Szerk.). (1978). Dienes Valéria. In *A Század nagy tanúi: [Interjúk]* (o. 11-55.). RTV-Minerva.

Buchholz, K. (2018). Az életreform fogalmi vezérmotívumai. In A. Németh & E. Skiera (Szerk.), *Rejtett történetek: Az életreform-mozgalmak és a művészetek* (o. 99-105.). Műcsarnok.

Dienes, V. (1914). A mai lélektan főbb irányai. *Galilei Füzetek*, 7-8.

Dienes, V. (1916). Az iskolás gyermek lélektana. *A Nő*, 3/10, 153–155.

Dienes, V. (1917). A csecsemő megfigyelésének főbb szempontjai és az első gyermekkor lélektana. *A Gyermek*, XI., 1-21.

Dienes, V. (1924). Bergsonizmus az iskolában. In M. Fenyves (Szerk.), *A Tánc reformja „a mozdulatművészet vonzásában” Mozdulattudomány—Filozófia—Pszichológia—Pedagógia—Művészetelmélet: Táncelméleti szöveggyűjtemény* (o. 335-342.). Orkesztika Alapítvány.

Dienes, V. (~1924-1926). Néhány szó az orkesztikáról. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 235-237.)

Dienes, V. (~1925-1926a, 2016). A Mozdulatról (korai). In M. Fenyves (Szerk.) (o. 225-233.)

Dienes, V. (~1925-1926b, 2016). Az Orkesztikai Egyesület programja {1926}. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 239-251.)

Dienes, V. (~1925-1926c, 2016). Pedagógiai-jegyzet. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 433-456.).

Dienes, V. (1925-1930 között, 2016). Mozdulatcultúra a lélekért. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 219-223.).

Dienes, V. (~1929-1930a, 2016). A mozdulatról {1929-1930}. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 289-306.).

Dienes, V. (1929-1930b, 2016). Egy elveszett művészet... In M. Fenyves (Szerk.) (o. 263-268.).

Dienes, V. (~1929-1930 után a, 2016). Lélektan-jegyzet. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 371-431.).

Dienes, V. (~1929-1930 után b, 2016). Mozdulatpedagógia – Metodika – jegyzet. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 459-499.).

Dienes, V. (~1931 után, 2016). Mozdulatcultúra {2.}. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 258-261.).

Dienes, V. (1932). Mozdulatcultúra. *Kisdednevelés*, 5., 134-142.

Dienes, V. (1964, 2016). A Mozdulatról {1964}. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 343-368.).

Dienes, V. (1970). A mozdulatritmika alapvonalai. *Táncstudományi tanulmányok (1969/1970)*, 91-114.

Dienes, V. (~1970 után, 2016). Táncfüzet-részlet. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 107-109.).

Dienes, V. (1971, 1996). Emigráció és migráció (1920-1929). In G. Dienes (Szerk.), *Orkesztika-Mozdulatrendszer* (o. 101-113.). Planétás.

Dienes, V. (1974, 2016). Szimbolika – Evologika.

Dienes, V. (~1974, 2016). Jel és Mozdulat. In M. Fenyves (Szerk.) (o. 121-127.).

Dienes, V. (1978). Eszmélődés. *Vigilia*, 1., 15-17.

Dienes, V. (1977). Ráeszmélés a táncra. *Táncművészet*, 1-3.

Dienes, V., & Dienes, G. (1996). *Orkesztika—Mozdulatrendszer*. Planétás.

Dienes, V., & Dienes, P. (1910). Tudomány és valóság. *Huszedik Század*, 51-55.

Dienes Valéria & Fenyves Márk. (2000). *A plasztika profil tagozata*. Orkesztika Alapítvány.

Fenyves, M. (2016a). Dienes Valéria, a magyar színpad, táncművészet megújítójának mozdulatművészete és az Orkesztika. In M. Fenyves (Szerk.), *A Tánc reformja „a mozdulatművészet vonzásában” Mozdulattudomány – Filozófia – Pszichológia – Pedagógia – Művészetelmélet: Táncelméleti szöveggyűjtemény* (o. 15-43.). Orkesztika Alapítvány.

Fenyves, M. (2016b). Dienes Valéria élete és az Orkesztika Iskola rövid története. In M. Fenyves (Szerk.), *A Tánc reformja „a mozdulatművészet vonzásában” Mozdulattudomány—Filozófia—Pszichológia—Pedagógia—Művészetelmélet: Táncelméleti szöveggyűjtemény* (o. 47-62.). Orkesztika Alapítvány.

Forrai J. (2021a). Pető András, a nagy mágus. In Kiss E., Trencsényi L., & Hudra Á. (Szerk.), *Abszolút pedagógusok: Új szempontok a XX. századi értelmiségtörténet kutatásához* (2. kiad., o. 85–106). Létra Alapítvány - Magyar Pedagógiai Társaság.

<https://doi.org/10.32558/abszolut.2021.7>

Forrai J. (2021b). Pető András és a konduktív pedagógia • András Pető and the Conductive Pedagogy. *Magyar Tudomány*. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.2.5>

Földesi R. (2014). A Pető András szellemi köre és személyes kapcsolatai az 1911–1967 közötti időszakban, mint a konduktív nevelés kialakulását elősegítő tényezők. In Németh A., Pukánszky B., & Pirka V. (Szerk.), *Továbbélő utópiák – a reformpedagógia és életreform a 20. Század első felében* (o. 302-316.). Gondolat Kiadó.

Földesi, R. (2018). Pető András és a Heilkunst. In Á. Boreczky & B. Vincze (Szerk.), *Reformpedagógia és életreform – recepciós tendenciák, intézményesülési folyamatok* (o. 81-109.). Gondolat Kiadó.

Hári, M., Horváth, J., Kozma, I., & Kőkuti, M. (1991). *A konduktív pedagógiai rendszer hatékony működésének alapelvei és gyakorlata*. Nemzetközi Pető Intézet.

Kállay, Zs. (2019). Az intézményfejlődés folyamata. In É. Feketéné Szabó & A. Zsebe (Szerk.), *A konduktív pedagógia kézikönyve. Több mint gyakorlat...* (o. 79-96.). Semmelweis Egyetem Pető András Kar.

Kollega Tarsoly, I., Földesi, R., Földiné Németh, G., & Molnár, K. (2017, szerk.). *Pető András, Versek*. Pető András Főiskola.

Németh, A. (2005). Az életreform és annak magyar pedagógiai recepciója: Életreform és művelődési reform. In Németh András, Mikonya György, & E. Skiera (Szerk.), *Életreform és reformpedagógia—Nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója* (o. 69-98.). Gondolat.

Németh, A. (2013). Az életreform társadalmi gyökerei, irányzatai, kibontakozásának folyamatai. In A. Németh & V. Pirka (Szerk.), *Az életreform és reformpedagógia—Recepció és intézményesülési folyamatok a 20. Század első felében* (o. 11-54.). Gondolat Kiadó.

Németh András, & Skiera, E. (1999). A reformpedagógia kialakulása és fejlődésének főbb szakaszai a múlt század végétől a második világháborúig terjedő időszakban. In Mikonya György, A. Németh, & E. Skiera (Szerk.), *Reformpedagógia és az iskola reformja* (o. 65-97.). Nemzeti Tankönyvkiadó.

Németh, A., & Skiera, E. (2018). Az életreform múltja és jelene. Elvágódás az érzelmi ridegség elidegenedett világából – új irányok és helyszínek, világnézeti koncepciók, társadalmi hatások. In A. Németh & E. Skiera (Szerk.), *Rejtett történetek: Az életreform-mozgalmak és a művészetek* (o. 19-66.). Műcsarnok.

Pajorné Kugelbauer, I. (2013). Az Új Iskola és a Kissvábhegyi Waldorf Iskola kapcsolatai. In A. Németh & V. Pirka (Szerk.), *Az életreform és reformpedagógia—Recepció és intézményesülési folyamatok a 20. Század első felében* (o. 380-394.). Gondolat.

Pető, A. (1955). A konduktív mozgásterápia mint gyógypedagógia. *Gyógypedagógia, I./1.*, 15-21.

Pető, A. (2021). *Filozófia* (Simmelweis Kiadó).

Schaffhauser, F. (2018). A mozgás, a ritmus és az egyensúly alapfogalmai Pető András gondolatrendszerében. *Kellék, 60.*, 23-37.

Skiera, E. (2005). Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia kapcsolata. In A. Németh, G. Mikonya, & E. Skiera (Szerk.), *Életreform és reformpedagógia—Nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója* (o. 16-39.). Gondolat.

Szabolcs, É. (2004). Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In I. Falus (Szerk.), *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe* (4. kiadás, o. 84-92.). Műszaki Könyvkiadó.